

В.І. Гетьман, А.В. Григоренко

Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління Міністерства екології та природних ресурсів України

вул. Митрополита Василя Липківського, 35, кор. 2, м. Київ, 03035 Україна

e-mail: wi.getman@gmail.com, alla_gr@ukr.net

<https://doi.org/10.53904/1682-2374/2019-21/55>

МОРАЛЬ І МУДРІСТЬ ЗАПОВІДНОГО ЛАНДШАФТУ

*В природі все старіє: тварини і рослини,
люди і етноси, культури, ідеї і пам'ятники.
І все, перетворюючись, відроджується
відновленим; завдяки цьому діалектичному закону
розвивається наша праматір – біосфера.*

Лев Гумільов

Актуал, гармонія, заповідна природа, ландшафт, мораль, мудрість, перцепція, сакральність, світогляд, філософія

МОРАЛЬ І МУДРІСТЬ ЗАПОВІДНОГО ЛАНДШАФТУ. В.І. Гетьман, А.В. Григоренко. – Гуманістичні ресурси заповідного ландшафту становлять сьогодні важливу складову забезпечення сталого розвитку суспільства, зокрема його соціально-економічної сфери та ідеологічної надбудови. Вони, у свою чергу, включають таку ідеальну складову як сакральне відношення людей до потаємних істин дикої природи, що мають глибоке дохристиянське (протослав'янське) коріння.

Гармонійне співіснування людини і природного середовища, що є найважливішою стратегією виживання людини як біологічного виду, можливе при умові збереження природно-заповідних ландшафтів, як (у певній мірі) еталонів такого співіснування на відповідних територіях (зона традиційного природокористування біосферних заповідників).

У статті детально проаналізовано такі сакральні (постнекласичні) філософські категорії як мораль і мудрість, подано власне їх розуміння, а також зроблена спроба відшукати життєдайні джерела і віддзеркалення цих категорій у відчуттях людини (через перцепцію) на заповідних ділянках природи.

МОРАЛЬ И МУДРОСТЬ ЗАПОВЕДНОГО ЛАНДШАФТА. В.И. Гетьман, А.В. Григоренко. – Гуманистические ресурсы заповедного ландшафта являются сегодня важной составляющей обеспечения устойчивого развития общества, в частности его социально-экономической сферы и идеологической надстройки. Они, в свою очередь, включают такую идеальную составляющую, как сакральное отношение людей к потайным истинам дикой природы, имеющим глубокие дохристианские (протославянские) корни.

Гармоничное сосуществование человека и природной среды, которое считается самой важной стратегией выживания человека как биологического вида, возможно при условии сохранения природно-заповедных ландшафтов, как (в определенной мере) эталонов такого сожительства на определенных территориях (зона традиционного природопользования биосферных заповедников).

В статье детально проанализированы такие сакральные (постнеклассические) философские категории как мораль и мудрость, приведено собственное их понимание, а также предпринята попытка найти их животворные источники и отображение в чувствах человека (через перцепцию) на заповедных участках природы.

MORALITY AND WISDOM OF THE PROTECTED LANDSCAPE. V.I. Getman, A.V. Grigorenko. – The humanistic resources of the protected landscape are becoming today an important part of sustainable development of the society, in particular its social and economic sphere and ideological background. They, in turn, include such an ideal component as the sacred attitude of people to the hidden truths of the wild, with deep pre-Christian (Proto-Slavonic) roots.

Harmonious coexistence of man and the natural environment, which is the most important strategy of survival of a person as a biological species, is possible under the condition of conservation of nature-protected landscapes, as (to a certain extent) standards of such coexistence in the respective territories (the zone of traditional nature use of biosphere reserves).

The article analyzes such sacral (post-classical) philosophical categories as morality and wisdom, gives their understanding of the author, and also attempts to show their life-giving sources and "self-expression" in feelings (through human perception) in protected areas of nature.

Вступ

Перш за все, що таке мораль? Найбільш коротке і водночас недосяжне звичайному розуму за глибиною визначення цього поняття дали філософ Іммануїл Кант: "Мораль – розум волі" і поет Генріх Гейне: "Мораль – розум серця". Що розуміти під цими словами, які є філософською конструкцією захмарної висоти?

Мудрість, як інтегральна морально-етична категорія, включає поняття розуму і добра. Яскравим втіленням народної мудрості в Україні завжди були прислів'я, поговірки тощо. Про розумного в народі говорили: скаже, як зав'яже. Тобто поняття мудрості має глибоке національне коріння.

Єдність морального і мудрого (вища філософська єдність) закодована у національному (етнічному) ландшафті, що зберігся ще (в епоху екологічного лихоліття і морально-інтелектуальної стагнації) на природно-заповідних територіях.

Власне, гармонійне поєднання щирої доброти і глибокої мудрості первинної (невинної) дикої заповідної природи і є фундаментальною властивістю біосфери Землі.

Дослідження цих високо моральних (ірраціональних) наукових категорій, їх перцепційно-когнітивний пошук на незайманих ділянках (ландшафтах) заповідної природи, збереження з цією метою останніх і має складати надзвичайно важливе завдання науки і загалом суспільно-владних інституцій.

Матеріал та методика досліджень

При написанні статті ми дотримувалися чотирьох рівнів методології науки: філософсько-світоглядного, загальнонаукового, конкретно-наукового і техніки досліджень. Для доведення власних положень було використано аналітичний методологічний прийом (метод аналізу, метод інтроспекції – аналіз власних переживань і цінностей). Також застосовано низку інших методів, зокрема загальнонаукові (логічні) – синтезу, абстракції, індукції і дедукції; конкретно-наукові (методи гуманістичного ландшафтознавства, перш за все спостереження, і перцепційної географії).

У статті використовуються феноменологічні методи представлення заповідних ландшафтів – шляхом опису відчуттів, вражень і значень, якими людина прив'язана до сакральної природи. Матеріалом таких описів є здебільшого інтерпретація власних суб'єктивних переживань, вражень від споглядання заповідного (природного) ландшафту.

Результати досліджень

Відомо, що все геніальне просте. У філософії мораль (лат. *mores* – звичаї, рос. – *нравы*) – передусім категорія, одна із форм суспільної свідомості (нарівні з наукою, правом, мистецтвом тощо). Філософський словник трактує мораль як норми, принципи, правила поведінки людей, а також як власне людська поведінка (мотиви вчинків), почуття, судження людей, у яких віддзеркалюються їх відношення одне до одного, суспільства загалом і влади зокрема.

Здавна мораль виступала як регулятор поведінки, взаємовідношень людей. Керуючись моральними принципами, люди сприяли життєвості суспільства, його "духовному здоров'ю". У свою чергу, суспільство, підтримуючи і поширюючи ту чи іншу мораль, тим самим формувало людську особистість у відповідності до своїх загальноприйнятих ідеалів. Відтак, мораль суспільства, відповідно, підтримувалась силою колективної думки і зазвичай – переконаннями людей.

Як форма суспільної свідомості, мораль є відображенням існуючих в країні суспільних відносин і в кінцевому підсумку визначається суспільним буттям, матеріальними умовами життя людей. У неї включається все цінне з моральних поглядів історичного минулого. Мораль виявляє цілісне розуміння сенсу життя, місця та ролі людини в суспільстві і т. д. Історичний досвід підтверджує, що у своєму розвитку вона ставала то більш, то менш гуманною. Хоча за канонами всіх релігій світу повинна була витримувати тренд руху до

світла і добра, справедливості і порядності. Тобто до всіх чеснот, вироблених людськими цивілізаціями за всю їх історію (Философский словарь ..., 1987).

Також існує загальнолюдська мораль, елементи якої передаються від покоління до покоління. Це і є мораль Добра і Правди, батьківська мораль дідів і прадідів, мораль Духу рідної землі. У цьому криється питання істинності моралі: наскільки вона відповідає широким верствам людей, наскільки закодована в корінному етносі чи, далекі, нації, народі. Тобто – наскільки мораль прогресивна.

Окрім категорії моралі, існує ще поняття моральності як похідне від першого. Моральність у такому випадку виступає як характерна риса, властивість суспільства, колективу, людини тощо.

Оскільки все в земному бутті побудоване на протилежностях (діалектичний закон єдності і боротьби протилежностей), то як антиподи треба розуміти поняття: мораль – а(не)мораль, моральність – а(не)моральність. І що дуже важливо! Моральним вираженням зазначеного закону діалектики є боротьба добра і зла, яку визнавав основою світу ще у VII ст. до н.е. засновник давньоіранської релігії – зороастризму, пророк Заратустра (греки називали – Зороастр) у священній книзі давніх іранців (арійців) – "Авеста" (Лубський, Козленко, Лубська, 2002).

Мудрість, як зазначалося, включає поняття розуму і добра. Мало бути розумною людиною. Треба бути ще добрим, людським громадянином своєї країни.

У контексті сказаного процитуємо визначних вчених і вдамося до народної мудрості. "Перманентною властивістю розуму, – говорив І. Кант, – є добро". "Розум, позбавлений добра, за словами В.І. Вернадського, приречений на загибель". Що таке добро (як моральна категорія), доброта (як риса характеру)? Це згода волі з совістю – говорить древня китайська мудрість (Енциклопедія ..., 2007). А що таке совість? Це страх перед Богом і людьми. А воля індивідуума, сильного характеру (якого так благає знедолена Україна) – то є сила Духу, Духу рідної землі.

Підсумовуючи вище сказане, можна попередньо зробити висновок, що у нинішньому (капіталістичному) суспільстві потоптано найсвятіше – мудру мораль!

А тепер час перейти до моралі і мудрості заповідної природи (заповідного ландшафту). Наукові джерела говорять, що єдність морально зрілого народу (етносу) і його природного середовища життя (довкілля) є фундаментальною властивістю біосфери Землі (Гумилев, 2005). Як вища філософська єдність вона названа французьким палеонтологом Тейяром де Шарденом Духом землі (Шарден, 1987), а швейцарським психологом Карлом Густавом Юнгом – архетипом (Юнг, 2013). Нами це поняття трактується як вrostання і злиття життєвої долі кожної людини з долею землі, на якій вона проживає, заповідної землі. Моя доля і доля моєї землі – невіддільні. Втрата такої єдності рівноцінна занепаду етносу, культури, цивілізації загалом. Пам'ятаймо: Дух рідної землі із силою Закону визначає стиль життя, стереотип поведінки людини.

Власне, через те, що людина – плоть від плоті породжена своєю землею, вона не може відмежовуватися від природних умов, в яких з'явилася на світ і сформувалась як особистість. Від землі вона отримує живильні соки, насагу для творчості, інтуїтивні імпульси для духовних пошуків. Словами відомого німця, батька геополітики першої половини минулого століття Фрідріха Ратцеля про це можна сказати так: "Наш розумовий і культурний розвиток, усе те, що ми називаємо прогресом цивілізації, скоріше можна порівняти з ростом рослин... Ми завжди залишаємося пов'язаними із землею, і гілка може рости тільки на стовбурі" (Гетьман, 2013).

Особливо значущими для розуміння вище сказаного є природно-заповідні території, заповідні ландшафти. Це святі місця, там живе Бог. Там народжуються високі почуття, вільне світосприйняття, там думка сягає найвищих вершин.

Ще з язичницьких часів "заповідні гаї", розміщені поблизу поселень, здебільшого на підвищених місцинах, правила слов'янам за храми (гайбог, божниця, святибор тощо). Окремі священні гаї вони називали раєм.

У давньому Києві священним вважався Шулявський (Кадетський) гай на березі річки Либідь. Він був вирубаний у часи громадянської війни, а зараз там житловий масив. На

місці, де знаходиться тепер Києво-Печерська лавра, колись шумів густий священний гай – обитель київських богів.

Власне, заповідна природа має ще багато неусвідомлених людиною цінностей. Через неповноту та поверховість сучасних знань вони не можуть бути виявлені на даний час. Багато-що в нашому житті апріорне, знаходиться за межами людського досвіду (Гетьман, 2003а).

Однією з таких ще не до кінця усвідомлених суспільством цінностей є гуманістична, що властива територіям та об'єктам природно-заповідного фонду України, зокрема біосферним заповідникам.

Відтак треба зазначити, що у теперішні часи "стагнації" духовності і моралі особливо актуальною стала освітньо-виховна проблема, що вирішується в області світоглядної функції екології і практично реалізується у науково-пізнавальному освоєнні природного і гуманістичного потенціалу заповідних ландшафтів (Гетьман, 2005). І заповідна справа, яка є сферою знань про заповідну природу, покликана служити святій справі патріотичного виховання, особливо молоді, в душі шанування і любові до рідної природи та історії.

У цьому відношенні особливої уваги заслуговує гуманістично-ресурсний потенціал **заповідних ландшафтів** – природні особливості, що здатні викликати людські почуття, пізнавальний або науковий інтерес, впливати на формування особистості. Заповідна природа (спілкування з нею) робить людину добрішою і розумнішою. Чільне місце у заповідному потенціалі природи посідає різноманіття пейзажів, чи краєвидів, як фізіономічне (зовнішнє) відображення ландшафту, багатство видів рослин і тварин (Гетьман, 2008).

Втім, що таке ландшафт, зокрема заповідний? Термін "ландшафт" походить від німецького слова "die Landschaft" і дослівно означає "пейзаж" чи "краєвид". Щодо визначення ландшафту є кілька підходів: ландшафт – природний об'єкт; ландшафт – антропогенний об'єкт; ландшафт як категорія природно-антропогенна. З позиції першого підходу – ландшафт, як природний об'єкт, він має три тлумачення: загальне, регіональне і типологічне (Гетьман, 2014). Цікавою з цього питання є думка воронезького професора Ф.М. Мількова, який поділяє сучасні ландшафти на змінені людиною, відновлені й первинні (заповідні) (Мильков, 1981).

Основоположник вчення про культурний ландшафт О. Шлютер у 1920-х роках трактував його як продукт сумісної творчості людини і природи. Інший "культурний географ" Карл Зауер розумів ландшафт як результат трансакції між культурою і навколишнім природним середовищем. Художник Джон Констебл вважав, що ландшафт як прояв вищих сил, наповнений глибокими моральними значеннями. Однак для того, щоби побачити і зрозуміти моральні цінності ландшафту, необхідно глибоко зануритися в нього на індивідуальному (суб'єктивному) рівні.

Філософське бачення (разом з художнім) ландшафту одним з перших знайшло теоретичне осмислення у Джона Рескіна у книзі "Modern Painters", виданої між 1843–1860 рр. "Моральний характер" ландшафту він вбачав у тому, що справжнє отримання насолоди від нього не сумісне з проявами зла, а породжує шляхетні почуття смутку, радості й любові до ближнього. Тобто ландшафт у нього – гуманістична категорія (Гродзинський, 2005). Саме від цих його ідей і походить сучасний гуманістичний напрям у розумінні ландшафту.

Вивчення гуманістично-ресурсного потенціалу заповідних ландшафтів сприяє гуманізації теперішньої дійсності. Власне, на гуманістичному тлі заповідної природи відбувається так би мовити таїнство творення духовності людини, її громадянської позиції, екологічно грамотного, інтелектуально-гуманістичного світогляду. Такий світогляд передбачає поєднання у людській особистості її моралі і мудрості як феноменів філософії.

Природно-заповідні ландшафти у своїй виховній функції витворення цього світогляду водночас є національними ландшафтами. У кожному ландшафтному комплексі, на кожному п'ятачку нашої землі зберігається історична національна пам'ять народу, Дух української землі. Тому одним з шляхів подолання нинішнього кризового стану людської душі і є пізнавальне освоєння гуманістичних цінностей заповідних ландшафтів.

Природа, згідно з пантеїстичним вченням, одухотворена Богом, Природа – це Бог. Раз так, то ми як діти матері-Землі перебуваємо у прямій залежності від її здоров'я, екологічного стану. Відомо, що із втратою рідних, особливо батьків, втрачаємо частку самих

себе. Так само, не зберігши біологічний вид чи природний ландшафт, в якому живемо, втрачаємо благополучну перспективу існування свого та своїх нащадків.

Власне, заповідний (національний, етнічний) ландшафт містить у собі високий інформаційно-виховний потенціал (актуал). Він вражає, звеличує... Людина, вбираючи в себе враження від його споглядання, збагачується духовно і розумово. У такому "діалозі" здійснюється, відповідно, інформаційний (інтелектуальний) і духовний (чуттєвий) контакт людини з природою (Гетьман, 2002, 2008). Досліджено, що у кількісному відношенні природне середовище (заповідний ландшафт) перевищує інформаційний потенціал суспільства на 20 порядків! (Шевчук, Саталкін, Білявський, 2004).

Так, дослідники пустині у Феюфанії м. Києва (Н. Сементовський, 1870-і роки) відзначали, що людина, пририта найтяжчим горем, прийде сюди і, споглядаючи красу навколишньої місцевості, знайде духовне полегшення. Вона відчує незворушний спокій. Бо все тут дихає глибокою святинєю. Це справжня чернецька пустинь серед розкішної природи... У ній – ближче до самого Бога. Крім усього того, краса природи лікує людську душу (Гетьман, 2003б).

Отже, цінуючи рідну українську природу, серед якої вирости, босоніж увібрали її генетичний код, зберігаємо себе як народ, як етнічну спільноту. Маємо практичне втілення закону Сергія Подолінського (1990) про те, що енергія сонця (фотосинтезу) через хлібороба, що працює на землі, перетворюється в життєві блага і духовну надбудову суспільства. Енергія одухотвореного всесвіту найбільше фокусується у менш змінній людиною сільській місцевості, а також, додамо, на природно-заповідних територіях.

Заповідний ландшафт (у класичному розумінні) закарбував пам'ять про минуле, про багатовікову історію, у ньому живі добро, мораль, інтелект. У ньому містяться не тільки викопні ґрунти (педологія), спори і пилок рослин, кістки вимерлих тварин геологічного минулого (палеонтологія). У ньому "законсервований" час, дорога у вічність... У ньому – філософія історії.

Зазвичай у заповідному ландшафті сумісно з природними співіснують елементи матеріальної культури, включаючи автентичні сліди історичної діяльності людини (городища, кургани, ділянки археологічного культурного шару тощо). І духовної культури теж! Там, де знаходяться і ще збереглися найбільш цінні та мальовничі природні терени, там водночас закодована історична минувшина народу, красуються своєю позолотою церковні бані сакральних місць (монастирів), там чути голос наших пращурів.

Воістину, духовний контакт з непізнаним світом заповідного степу, перевтілення матеріального ества людини в його протилежну субстанцію – вічність. Тільки Богу зрозуміла дика природа! Справді, емпіричне підтвердження філософії І. Канта щодо непізнанності "речі у собі"!

Висновки

Святилищами, свого роду природними каплицями, де здійснюється дійство духовного єднання (та очищення) сучасної *Homo sapiens* із світом, що існував, і прийшлим (прийдешнім) та створеною Богом природою – повинні стати (і завжди були, на 99 відсотків людської історії – від австралопітеків до перших цивілізацій) заповідні місця дикої природи. За словами класиків філософії, людина вийшла з природи, і тепер, хоч у формі спілкування із заповідними місцями, мусить підтримувати з нею духовний зв'язок, втрата якого призводить до бездуховності (що вже спостерігаємо). Будемо вірити, що наш талант, наш Дух землі ще живі у збережених природних і культурних скарбах національних заповідних ландшафтів.

Заповідна природа – скарбниця високої людської моралі і мудрості. Це життєдайне джерело духовного спокою і божої благодаті, примирення зі світом зла і добра, ненависті і любові. Це святі місця, де здійснюється пошук і вершиться таїнство єднання зі світом неземним, починається дорога до вічності, до Бога.

Гетьман В. І. Наодинці з природою. *Науковий світ*. 2002. № 11. С. 26–27.

Гетьман В. І. Гуманістична цінність заповідних ландшафтів національної та регіональних екомереж України. *Екологічний вісник*. 2003а. № 1–2. С. 5–7.

- Гетьман В. І. Зелене довкілля Києва – унікальна природна цінність України. *Київський географічний щорічник* : наук. зб. Київ : ВГЛ "Обрії", 2003б. Вип. 2. С. 83–98.
- Гетьман В. І. Про збереження національного ландшафту. *Заповідна справа в Україні*. 2005. Т. 1. Вип. 2. С. 43–45.
- Гетьман В. І. Екологічний туризм – це духовно-інформаційний контакт з природою. *Географія і сучасність* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2008. Вип. 19. С. 177–182.
- Гетьман В. І. Дух Землі. *Слово просвіти*. 2013. № 22 (711), С. 1, 3.
- Гетьман В. І. Екологічні субстанції: закономірності, ландшафти, рельєф : навч. посібник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2014. 71 с.
- Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія. У 2-х т. Київ : ВПЦ "Київський університет", 2005. Т. 1. 432 с. Т. 2. 503 с.
- Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. Москва : Айрис-пресс, 2005. 560 с.
- Лубський В., Козленко В., Лубська М. [та ін.] Історія релігій: Навчальний посібник. Київ : Тандем, 2002. 640 с.
- Мильков Ф. Н. Физическая география: современное состояние, закономерности, проблемы. Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1981. 400 с.
- Подолінський С. А. Вибрані твори. Монреаль, 1990. 543 с.
- Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. Изд. пятое. Москва : Изд-во политической лит-ры, 1987. 590 с.
- Шарден Пьер Тейяр де. Феномен человека. Москва : Наука, 1987. 240 с.
- Шевчук В. Я., Саталкін Ю. М., Білявський Г. О. Екологічне управління. Київ : Либідь, 2004. 432 с.
- Энциклопедия мудрости. Москва : РОССА, 2007. 815 с.
- Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / перекл. з нім. Катерина Костюк; наук. ред. українського видання Олег Фешовець. Львів : Астролябія, 2013. 588 с.

Рекомендує до друку
Н.О. Корінець